

Dank

*Gezegend bent u God,
die ons dit eten schenkt,
de vrucht van de aarde,
die ons deze ontmoeting schenkt,
en de reden voor dit samenzijn.
Schenker van gastvrijheid,
ga met ons deze avond.*

Bilthoven, 23 september 2024

Geachte aanwezigen,

Wat fijn dat u hier bent.

Het gaat vanavond om de bespreking van het vooronderzoek naar de wijze waarop kerken omgaan met pacht, in het licht van duurzaamheidsvraagstukken. Ik ben vooral blij dat ik een aantal van de respondenten ook in de zal zie. Ik heb ongelooflijk veel plezier beleefd aan dit onderzoek en dat had vooral te maken met de gastvrijheid en openheid van de respondenten. Juist die openheid geeft het brede beeld van de verschillende posities in het veld en daar hebben we veel aan.

Ik neem u vanavond mee in de uitkomsten van het rapport. Ik zal beginnen met de aanleiding en de manier waarop het onderzoek is aangepakt. Na de belangrijkste opbrengsten geef ik ook aan op welke manier ik een vervolg aan dit onderzoek wil geven. Ik ben erg benieuwd naar wat u daarvan vindt en welke tips of alternatieven u aandraagt.

Hoe doel van de avond is om over de resultaten door te spreken. Nij mijn verhaal geven Joost Schelling van de Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer en Jan Klop van de Federatie van Diaconieën een korte reactie. Dat we hen hebben uitgenodigd, hangt samen met doelgroep: het gaat immers om diaconieën en kerkrentmeesters die het beheer van de kerkelijke gronden behartigen. Zij zijn eigenlijk de eigenaren van het probleem. Daarna is het aan u. In groepen gaan we uiteen om de volgende vragen te bespreken:

- Wat is volgens u het belangrijkste inzicht uit dit onderzoek?
- Wat verraste of vervreemde u?
- Welk inzicht biedt handvatten voor jouw context?
- Welk onderwerp verdient verdere doordenking?
- Wat is uw hoop voor het vervolgonderzoek?

De aanleiding

De aanleiding was, het is al vaker gememoreerd, dat Mirella Klomp, de projectleider van het onderzoekproject Grond – zij is vanavond helaas door omstandigheden verhinderd, nadacht over een nieuw relevant onderzoeksonderwerp. Het moest gaan over de belichaming van het geloof in het licht van de grote vraagstukken ten aanzien van duurzaamheid die op alle mensen en dus ook op gelovigen af komen. Belichaming klinkt misschien wat ingewikkeld, maar het gaat over de concretisering. Dus niet alleen maar theoretisch nadenken over wat er speelt en wat zou kunnen, maar vooral kijken naar hoe gelovigen op allerlei manieren in de praktijk vorm geven aan het antwoord dat ze geven op duurzaamheidsvraagstukken. Wat doen kerken en gelovigen in de praktijk? Hoe voeren ze het gesprek? Hoe gaan ze om met verschillen? Gaan ze anders leven? Hoe ziet dat er dan uit? Komen vraagstukken van

duurzaamheid en biodiversiteit ook aan de orde in de liturgie? Hoe doen christelijke agrariërs dat, agrariërs die immers in het brandpunt van de ontwikkelingen zitten. Van hen wordt veel gevraagd, maar hoe zien ze dat zelf. Welke idealen hebben ze, welke mogelijkheden zien ze. Voelen ze zich gesteund of juist in de kou gezet? Belichaming gaat dus over hoe de zorg voor en de bezorgdheid om de schepping concreet gestalte krijgt en hoe het geloof in God ertoe doet?

Bij die bezinning zat Mirella in het klooster. Tijdens een moment van rust keek ze uit over de landerijen van het klooster. Ineens bedacht ze: kerken hebben ook grond. Wat als kerken nu met elkaar zouden besluiten om hun grond duurzaam te gaan beheren. Daar zou toch een mooi signaal van uitgaan. Ik zeg er even bij dat dit ruim drie jaar geleden was. Inmiddels zijn we een heel stuk verder, zijn wel veel ervaringen rijker en ook veel illusies armer. De werkelijkheid is een stuk complexer dan de wat naïeve droom van het begin deed vermoeden. Zo gaat dat altijd met theologisch onderzoek dat zich richt op de belichaming van het geloof. Geloof krijg nooit een ideale vorm in de praktijk, het Woord van God gaat in in een weerbarstige praktijk, waar meer krachten spelen dan alleen de bevrijdende kracht van het evangelie.

Het onderzoeksproject Grond werd hier geboren. Intussen loopt het onderzoek met boeren, er loopt onderzoek met kerkelijke gemeenten. Er is onderzoek in voorbereiding rond kunst en grond. *Last but not least*, er is onderzoek naar de omgang van kerken met de landbouwgronden die zij bezitten en verpachten. Want dat is wat Mirella mij vroeg. Ze zei, Thijs, jij bent van het diaconaat, dus jij kunt dit onderdeel wel voor je rekening nemen. De eerlijkheid gebiedt dat dit niet echt op mijn lijstje stond. Mijn werk richt zich meer op de zorg voor mensen die met sociale uitsluiting worden geconfronteerd. Mensen in de marge van de samenleving. Wie het rapport gelezen heeft, weet intussen dat de grond erg belangrijk is voor het werk voor mensen die in beknelde posities leven. De opbrengst voor de diaconieën gaat bijna geheel naar diaconale projecten. Professor, als u vindt dat de pacht minder met opbrengen omdat we voor biologisch moeten gaan, dan gaat dan wel ten koste van de inloophuizen die u zo dierbaar zijn, zei een van de respondenten. Zo zie je meteen dat de beide onderwerpen niet los van elkaar kunnen worden gezien. Daar was ik toen nog niet van overtuigd, maar ik ben wel blij dat ik dit onderzoek mocht gaan doen. Het heeft me er ook scherper bij bepaald dat diaconaat ook gaat over de zorg voor niet-menselijke schepselen, die in nood zijn. We wisten natuurlijk al lang dat diaconaat te maken heeft met eerlijk delen en gerechtigheid. Nu gaat het ook over eerlijk delen met de niet-menselijke schepselen en klimaatgerechtigheid, zoals dat heet.

De vraagverhelderingsbijeenkomst

Ik pakte de klus op en begin ruim een jaar geleden met een zogenaamde vraagverhelderingsbijeenkomst. U kunt het verslag daarvan lezen in het rapport. Ik deed dat om van experts te horen wat de belangrijkste vragen waren. Dat was een mooie inhoudelijke bijeenkomst maar ook wel een beetje verwarrend. Ik voelde hoezeer de belangen van groene

activisten (ik noem ze maar even zo en bedoel dat niet in denigrerende zin), van christelijke boeren, van agrarische wetenschappers bodemdeskundigen, theologen en filosofen uiteen liepen. De een was ervan overtuigd dat het met de staat van de grond wel meeviel en dat de stikstofmaatregelen die toen waren aangekondigd veel te algemeen werden toegepast. Dat dat veel specifiek moest. De ander stoorde zich aan het gebruik van het woord gif. Zonder chemische gewasbeschermingsmiddelen zou de opbrengst van het land zo laag kunnen worden dat het bestaan van een agrarisch bedrijf eronder zou lijden. Weer een ander wees erop dat het wereldvoedselvraagstuk volledig buiten beeld bleef. Dat de extreme honger in de wereld bij een sterk groeiende wereldbevolking en toenemende politieke conflicten was gedaald was toe te schrijven aan de technische ontwikkelingen in de landbouw. Ook kerken hebben daar een verantwoordelijkheid voor. Je kunt niet zomaar overstappen naar regionale en biologische vormen van landbouw. Nog weer anderen suggereerden dat kerken terughoudend zijn om inzicht te geven in de pachtpraktijk. Dat laatste was, zoals het onderzoek aantoont, absoluut niet het geval. Alleen al om een dergelijk vooroordeel te ontzenuwen is het goed dat we dit onderzoek hebben uitgevoerd. Een laatste punt, en dat houdt me nog steeds wel bezig, is dat we moeten oppassen om zaken van elkaar te isoleren. Pacht hangt met veel factoren samen: de aard van de contracten, de soort van de grond, de financiële positie van de pachter, de financiële positie van de kerk. Maar ook de geloofsgemeenschap zelf is in het geding. Je kunt niet met droge ogen van de pachter vragen of hij stappen wil zetten richting duurzame landbouw, terwijl de leden van de geloofsgemeenschap zelf geen duurzaam geteelde gewassen, biologische melk of biologisch vlees kopen.

Jammer was, was dat er tijdens deze vraagverhelderingsbijeenkomst geen vertegenwoordigers van diaconieën en kerkrentmeesters aanwezig waren. Dat was ook een belangrijke aanbeveling: begin bij de eigenaren. Dat advies hebben we overgenomen.

Het onderzoek

Het onderzoek zelf is opgezet als een vooronderzoek onder de kerken. Eerst wilden we graag weten hoeveel grond zij hebben en hoe zij daarmee omgaan. En ook waren we benieuwd naar hun toekomstvisie en zo mogelijk ook de theologische onderbouwing daarvan.

Eerst hebben we de context verhelderd: hoe staat het eigenlijk met de grond, wat verstaan we onder duurzame landbouw, wat voor soort pachtcontracten zijn er eigenlijk en wat is er binnen die contracten eigenlijk mogelijk om met pachters in gesprek te gaan over verduurzaming van de landbouw. Dat ga ik hier niet allemaal uiteen zetten, dat staat uitvoerig in het rapport. Dat de landbouwsector voor een uitdaging staat, dat mag duidelijk zijn. Dat je niet met grote woorden over agrariërs, grond en verduurzaming moet spreken ook. Elke situatie is anders. Ik kom daar straks nog op terug.

Omdat ik toch wel wat geïntimideerd was door de veronderstelling dat kerken terughoudend zouden zijn met het geven van informatie heb ik besloten te beginnen bij Groene Kerken met

grond. Ik ging ervanuit dat ik bij hen tenminste op een draagvlak kon rekenen als het ging om de duurzaamheidsopgave en dat kerken daar ook een verantwoordelijkheid in hebben. Ik heb een lijst van Groene Kerken gematcht met een oude lijst van kerken met landbouwgrond en de kerken die daaruit kwamen heb ik aangeschreven of ze met mij in gesprek wilden. Van de 197 brieven ontving ik van ongeveer de helft een reactie, dat was meer dan ik verwacht had. Met 24 van hen heb ik een interview gehouden. Dat heeft dus wel gevolgen voor de representativiteit. Het is een relatief klein aantal en het zijn Groene Kerken en het zijn de colleges die graag wilden praten. Je mag verwachten dat het landelijk beeld van alle kerken iets minder rooskleurig is dan uit deze verkennende interviews naar voren is gekomen.

De uitkomsten

- 1) PKN-gemeenten bezaten in 2010 naar schatting 27.000 hectare landbouwgrond. De huidige omvang zal daar ongeveer mee overeenkomen. Twee derde wordt beheerd door colleges van kerkrentmeesters en een derde door diaconieën. De kerken hebben dit deels verkregen uit schenkingen van gemeenteleden. Een klein deel is recent aangekocht. De landbouwgrond wordt verpacht aan agrariërs. PKN-gemeenten die aangesloten zijn bij het netwerk GroeneKerken bezaten in 2010 circa 4.000 hectare, waarvan driekwart beheerd werd door kerkrentmeesters en een kwart door de diaconie.
- 2) 'Groene kerk' zijn, betekent voor de respondenten dat zij zich gecommitteerd hebben aan het verduurzamen van de kerkelijke gebouwen, zuinig omgaan met energie en zo mogelijk biologische producten gebruiken. Ze stimuleren hun gemeenteleden om verantwoord met de grondstoffen van de aarde om te gaan, door daar aandacht voor te vragen in kerkdiensten en in kerkbladen. In een deel van deze kerken leidt de werkgroep een slapend bestaan. De werkgroepen 'Groene Kerk' staan voor de vraag hoe ze de volgende stap kunnen zetten: bij gemeenteleden het bewustzijn vergroten van de urgentie van het verlies van biodiversiteit, klimaatverandering en milieuvervuiling. Zij weten niet goed hoe ze een breder draagvlak in de geloofsgemeenschap kunnen creëren om ook de levensstijl te veranderen. Een deel is hier terughoudend in, omdat de thematiek kan leiden tot polarisatie. Het beheer van de grond is in de meeste gevallen geen aandachtsgebied van de werkgroep 'Groene Kerk'.
- 3) Voor de colleges van kerkrentmeesters en de diaconieën is het verpachten van hun landbouwgrond primair van belang om financiële inkomsten te verkrijgen. In lijn met de bestemming van het legaat besteden de colleges van kerkrentmeesters de opbrengsten aan de exploitatie van de kerk en de diaconieën aan diaconale doeleinden. De diaconieën zijn wendbaarder in de keuze voor de bestemming van de opbrengsten dan de colleges van kerkrentmeesters.
- 4) De landbouwgrond is uitgegeven in een combinatie van reguliere pacht, erfpacht en geliberaliseerde pacht. Het merendeel van de contracten is langjarig (reguliere pacht en erfpacht), een kleiner deel kortdurend (geliberaliseerde pacht). Bij uitzondering is

een pachter lid van de eigen geloofsgemeenschap. De eigenaren kennen hun pachters meestal wel, soms van nabij, soms alleen van naam. De meeste eigenaren laten het beheer over aan een rentmeester. De eigenaren hechten aan een goede relatie met hun pachters, zeker als het boeren uit de omgeving zijn. Kerken en pacht - Een vooronderzoek naar pacht van landbouwgrond in kerkelijk bezit.

- 5) Het grootste deel van de verpachte landbouwgrond wordt door de pachters gebruikt voor veeteelt, een kleiner deel voor akkerbouw. Een drietal diaconieën verhuurt grond voor volkstuinen.
- 6) Hoewel de meeste eigenaren niet exact weten hoe de pachter de grond gebruikt, kan toch geconcludeerd worden dat het overgrote deel van de grond op gangbare manier wordt gebruikt. Een klein deel van de pachters past biologische landbouw toe. Het vermoeden is dat een aantal pachters maatregelen neemt om hun landbouwpraktijken te verduurzamen.
- 7) Ongeveer twee derde van de respondenten heeft (nog) niet nagedacht over de wenselijkheid en mogelijkheid om een bepaalde manier van het gebruik van de grond te stimuleren. De helft van deze groep staat daar wel voor open en heeft er ook ideeën over, maar zij stellen zich terughoudend op vanwege praktische bezwaren. De andere helft is van mening dat kerken zich hier niet mee bezig moeten houden: het heeft geen zin, omdat de langjarige contracten daar geen ruimte voor bieden; het heeft te weinig impact en ze willen de pachter niet voor de voeten lopen. Een kwart van de respondenten – uitsluitend diaconieën – staat op de drempel van beleidsvorming. Ze verbinden dit met het feit dat ze een ‘groene kerk’ zijn. Twee diaconieën steunen pachters die toewerken naar een biologische bedrijfsvoering door de pacht prijs niet te verhogen. Het ontbreekt hun hiertoe aan kennis en goede voorbeelden. Twee colleges van kerkrentmeesters en één diaconie hebben hun beleid ten aanzien van een duurzaam gebruik van de grond concreet uitgewerkt en brengen dit al in de praktijk. De onderlinge verschillen tussen deze ‘goede praktijken’ zijn aanzienlijk; de lokale omstandigheden van de kerk blijken van grote invloed op de wijze waarop een goede praktijk vorm krijgt.
- 8) Geen van de respondenten overweegt op korte termijn de grond te verkopen.
- 9) Respondenten die duurzame landbouw (willen) stimuleren, verwijzen voor een theologische motivatie expliciet naar het concept rentmeesterschap: de opdracht van God om goed voor de schepping te zorgen en de verantwoordelijkheid om de grond in goede staat aan de volgende generatie over te dragen. Enkele respondenten vinden dat de huidige theologische legitimatie aan herziening toe is. Zij pleiten voor een visie waarin vanuit het geheel van de schepping wordt gedacht en waarin de mens naast en niet boven de andere schepselen staat.

Kortom: er is bij een deel van de kerken belangstelling en ruimte om na te denken over de toekomst van het beheer van hun landbouwgronden. Er zijn drie goede praktijken. Wat ook duidelijk wordt zijn de onderlinge verschillen tussen de kerken. Wat nodig is, is dat er meer

goede praktijken beschikbaar komen, dat we een beter beeld krijgen van wat kan in de praktijk, welke stappen gezet moeten worden en welke theologische onderbouwing daarbij behulpzaam is.

Het vervolg

Daarom stellen we voor het vervolg een actie-onderzoek voor. Ik zou het mooi vinden als het lukt om in twee of drie regio's met een aantal kerken in de praktijk te gaan onderzoeken welke beleid zij voor de toekomst wenselijk vinden, hoe ze dat onderbouwen en welke stappen ze daarvoor moeten zetten. En vooral ook, hoe ze dat in dialoog met elkaar én vooral ook met de pachters kunnen vormgeven. Dat laatste is van groot belang, dat bleek al in de vraag verhelderingsbijeenkomst en ook uit het onderzoek. Wat je ook gaat doen, doe het altijd in goed overleg met de pachters. Want velen van hen staan voor grote opgaven. Die hebben behoefte aan steun van de kerken, die zij doorgaans als betrouwbare partner ervaren. Het is van belang om die relatie te respecteren. Het zal dus een vorm van collaboratief actie-onderzoek moeten worden.

Mocht u belangstelling hebben, maar dat dan straks even bij mij of bij Eward kenbaar. U kunt me ook altijd na afloop nog mailen of bellen.

Hartelijk dank